

Katedra Sztuki Krajobrazu, Wydział Ogrodnictwa, Biotechnologii i Architektury Krajobrazu
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie,
ul. Nowoursynowska 159, 02-776 Warszawa
e-mail: ewkakosiacka@poczta.onet.pl.com

ANNA KALINA-GAGNELID, EWA KOSIACKA-BECK,
IZABELA MYSZKA-STĄPÓR, MAJA SKIBIŃSKA

Ogrody hortiterapeutyczne dla osób dorosłych z autyzmem – zasady projektowania

Horticultural therapy gardens for adults with autism – guidelines for designing

Streszczenie. Projektowanie przestrzeni dla dorosłych osób z autyzmem wiąże się z koniecznością poznania specyfiki choroby, nie tylko poprzez zgromadzenie wiedzy o niej, ale również poprzez aktywny udział w terapii osób nią dotkniętych, mających trudności z werbalizacją swoich potrzeb. Istotna jest także bliska współpraca z terapeutami. Konieczność wielostronnego poznania choroby i potrzeb chorych ukazują autorzy przytoczonych publikacji, co potwierdziło się również w procesie opracowania koncepcji zagospodarowania przestrzeni wokół jednego z ośrodków. Z analizy badanych przypadków wynika, że przestrzenie ogrodowe należy tworzyć tak, aby ich struktura angażowała osoby z autyzmem w interakcje społeczne zgodnie ze specyfiką ich reakcji, dawała możliwość wyboru sposobu spędzania wolnego czasu oraz określała miejsca o znaczeniu terapeutycznym, służące ergoterapii, terapii sensorycznej, terapii ruchem. Kompozycja przestrzeni powinna być spójna, powtarzalna i przewidywalna, czyli powinna mieć prostą i czytelną formę, co daje większe poczucie bezpieczeństwa. Specyficzne potrzeby dorosłych osób z autyzmem w wielu przypadkach narzucają rozwiązania projektowe, w których forma, funkcja i treść pozostają równorzędne. Analizowane materiały ukazują również, że nie ma uniwersalnej metody projektowania przestrzeni, a jedynie ogólne wytyczne, dlatego każdy przypadek wymaga indywidualnego podejścia i zaangażowania.

Słowa kluczowe: ogród terapeutyczny, hortiterapia, autyzm

WSTĘP

Świat roślin, z jego terapeutycznym wpływem na funkcjonowanie człowieka, staje się narzędziem wspierającym w leczeniu wielu schorzeń. Kontakt chorych z ogrodem to nie tylko wpływ roślin na sensorykę, lecz także aktywizacja sfery emocjonalnej, ruchowej, poznawczej i społecznej. Natura ma również istotny wpływ na kondycję psychofizyczną człowieka [Kaplan i Kaplan 1989, Cooper i Barnes 1999]. Wiedza na temat od-

działywania roślin na człowieka znajduje coraz częściej praktyczne zastosowanie [Płoszaj-Witkowska 2014], a ogrodoterapia dodatkowo uzupełnia leczenie, ponieważ dysponuje bogatym instrumentarium. Świadczą o tym opracowania dotyczące ogrodów terapeutycznych, w których opisano, jak ogród powinien wyglądać i co powinien zawierać [Latkowska 2008, Nowak 2008, Latkowska i Miernik 2012]. Dużej umiejętności wymaga jednak rozplanowanie przestrzeni, uwzględniające rozwiązania projektowe odpowiednie dla danego schorzenia czy oczekiwań, możliwości i ograniczeń użytkownika. Możliwe jest to jedynie dzięki współpracy interdyscyplinarnego zespołu specjalistów: terapeutów, rehabilitantów, psychologów, ogrodników, botaników i projektantów. W Polsce badaniami nad hortiterapią zajmuje się wiele ośrodków naukowo-badawczych, o czym świadczą liczne konferencje i spotkania, na które zapraszani są specjaliści z wielu dziedzin.

Początkiem procesu kształtowania przestrzeni powinna być wiedza o chorobie, którą warto pogłębić w codziennym kontakcie z chorymi. Przystępując do projektowania, należy poznać specyfikę dysfunkcji towarzyszących chorobie. Z uwagi na szerokie możliwości hortiterapii w dalszych rozważaniach została przedstawiona próba stworzenia wytycznych do kształtowania ogrodów wokół ośrodków dla osób dorosłych z autyzmem i schorzeniami towarzyszącymi, niepełnosprawnościami sprzężonymi, zespołami genetycznymi. Należy zwrócić uwagę na fakt, że autyzm jest chorobą o bardzo szerokim spektrum różnych dysfunkcji i niepełnosprawności, dlatego istotne jest dostosowanie projektu do potrzeb użytkowników. Podstawą opracowania były publikacje autorów zajmujących się problematyką aranżowania przestrzeni dla osób autystycznych, przegląd istniejących i projektowanych polskich ośrodków (wśród nich warto wymienić założenie ogrodowe przy ośrodku „Wioska Życia” w Czernicy koło Wrocławia, Warmińską Kuźnię Pracy „Modrak”, założenie koło „Domu Rain Mana” we wsi Kwieki koło Czerska), a także opracowane w trakcie zajęć prowadzonych przez autorów artykułu koncepcje zagospodarowania przestrzeni wokół Ośrodka „Dom i Praca” Fundacji „Synapsis” w Wilczej Górze.

Celem artykułu jest opracowanie wytycznych do zagospodarowania terenu wokół dziennych ośrodków terapeutycznych dla osób dorosłych z różnym stopniem autyzmu.

MATERIAŁ I METODA

Metoda pracy polegała na analizie dostępnej literatury dotyczącej kształtowania założeń ogrodowych dla osób autystycznych, opracowań dotyczących otoczenia istniejących ośrodków oraz publikacji dotyczących funkcjonowania osób dotkniętych autyzmem. W wyniku przeglądu opracowań wyodrębniono podstawowe zasady dotyczące kształtowania formy, funkcji oraz treści ogrodów terapeutycznych. Zebrana wiedza została poszerzona o wyniki analiz dziesięciu koncepcji zagospodarowania ogrodu wokół Ośrodka „Dom i Praca” dla dorosłych osób z autyzmem w Wilczej Górze. Lista nazwisk studentów tworzących koncepcje zamieszczona jest w bibliografii niniejszego artykułu. Koncepcje powstały w ramach zajęć z przedmiotu „Projekt ogrodu dla socjoogrodnictwa i hortiterapii”. Fakultet jest realizowany w ramach programu studiów inżynierskich na kierunku architektura krajobrazu (Katedra Sztuki Krajobrazu, Wydział Ogrodnictwa, Biotechnologii i Architektury Krajobrazu, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego

w Warszawie). Projekty powstały we współpracy z terapeutami ośrodka oraz w bezpośrednim kontakcie z podopiecznymi ośrodka. Materiały źródłowe wraz z analizami formy, funkcji i treści wypracowanych koncepcji zagospodarowania terenu wokół ośrodka w Wilczej Górze stały się podstawą do opracowania wytycznych do projektowania przestrzeni hortiterapeutycznych.

WYBRANE ASPEKTY PROJEKTOWANIA OGRODÓW DLA OSÓB Z AUTYZMEM

O specyfice projektowania przestrzeni przeznaczonej dla osób z autyzmem piszą specjaliści z różnych dziedzin. Uwzględniając różnorodne czynniki wpływające na proces projektowy, poruszają zagadnienia dotyczące formy, funkcji i znaczenia przestrzeni ogrodowej. Wśród dostępnych publikacji przeważa literatura anglojęzyczna. Większość opracowań dotyczy kształtowania przestrzeni dla dzieci. Jednakże część wytycznych, z racji ich uniwersalnego charakteru, można odnieść także do przestrzeni przeznaczonych dla osób dorosłych [Hebert 2003, Beaver 2006, Yuill i in. 2007, Sachs i Vincenta 2011].

Wiedza o chorobie, obserwacja osób chorych, ale i aktywny udział projektanta w procesie terapeutycznym to istota kształtowania przestrzeni, o czym pisze w swych opracowaniach Gaudion [2013]. Jako badacz i jeden z twórców organizacji The Kingwood Trust, wspierającej działania na rzecz osób z autyzmem, zwraca szczególną uwagę na współpracę z osobami, dla których się projektuje: poznanie ich sposobu funkcjonowania, zainteresowań, ograniczeń wynikających z choroby [Gaudion i in. 2014].

Wpływ czynników świata zewnętrznego na osoby z autyzmem badał Brand [2010] we współpracy z ośrodkami Royal College of Art, Helen Hamlyn Centre for Design i z firmą Being. Dla Branda, jak i dla wielu innych autorów, istotne było badanie wpływu bodźców sensorycznych na użytkowników ogrodów terapeutycznych dla dorosłych osób z autyzmem [Hebert 2003, Kossewska i Perzanowska 2004, Doboszyńska 2006, Wilson 2006, Sachs i Vincenta 2011, Brand i Gaudion 2012, Gaudion i McGinley 2012].

Aspekty projektowe dotyczące zarówno formy, jak i funkcji ogrodów terapeutycznych przeznaczonych dla dorosłych osób z autyzmem w opracowaniach pojawiają się przy okazji analiz zachowań i potrzeb osób chorych [Hebert 2003, Doboszyńska 2006, Sachs i Vincenta 2011, Gaudion i McGinley 2012]. Zagadnienia związane są z formą ogrodów obejmującą zarówno aspekty kompozycyjne, jak i własności wizualne poszczególnych elementów [Hebert 2003, Doboszyńska 2006, Beaver 2006, Wilson 2006, Sachs i Vincenta 2011, Brand i Gaudion 2012, Gaudion i McGinley 2012, Gaudion i in. 2014].

W określaniu formy, funkcji i znaczenia przestrzeni ogrodu ważne jest uwzględnienie potrzeb osób o reakcjach wskazujących na nadwrażliwość, jak też i tych o obniżonej reaktywności na bodźce płynące z otoczenia; tą tematyką zajmują się Gaudion i McGinley [2012]. Potrzebę uwzględnienia tych potrzeb sygnalizują również inni autorzy, pisząc o lokalizacji ogrodu w miejscach nienarażonych na wpływ intensywnych bodźców wizualnych i dźwiękowych [Hebert 2003, Doboszyńska 2006, Sachs i Vincenta 2011]. Z tym zagadnieniem łączy się kształtowanie przestrzeni zamkniętej [Hebert 2003, Doboszyńska 2006, Sachs i Vincenta 2011].

Zestawienie istotnych aspektów projektowania przestrzeni wokół ośrodków dla osób z autyzmem, opracowane na podstawie przeglądu literatury, przedstawiono w tabe-

lach 1–4). W tabelach zawarto podział na aspekty związane z formą, funkcją i treścią (znaczeniem) przestrzeni ogrodu oraz wyodrębniono potrzeby osób z podwyższoną i obniżoną reaktywnością.

Tabela 1. Wytyczne do kształtowania formy ogrodu terapeutycznego dla dorosłych osób z autyzmem – kompozycja ogrodu [Hebert 2003, Beaver 2006, Doboszyńska 2006, Wilson 2006, Sachs i Vincenta 2011, Gaudion i McGinley 2012]

Table 1. Guidelines to formation the form of therapeutic garden for the autistic adults – the garden composition [Hebert 2003, Beaver 2006, Doboszyńska 2006, Wilson 2006, Sachs i Vincenta 2011, Gaudion i McGinley 2012]

Aspekty	Podwyższona reaktywność	Obniżona reaktywność
Rodzaj kompozycji	kompozycja asymetryczna, lecz zrównoważona; układ o charakterze krajobrazowym; stosowanie układów horyzontalnych	komponowanie w układzie promienistym lub symetrycznym; stosowanie układów wertykalnych lub diagonalnych
Porządek i hierarchia	prosta, logiczna i uporządkowana struktura przestrzenna; czytelny układ komunikacyjny; przestrzenie spójne i przewidywalne; elementy zagospodarowania prowadzące przez ogród, wydzielające przestrzenie (np. murki, żywopłoty)	
Orientacja w przestrzeni	łatwość orientacji; pomocne wskaźniki formalnej struktury przestrzeni: punkty orientacyjne, węzły, drogi, krawędzie i obszary; tablice informacyjne z wykorzystaniem języka obrazkowego oraz tekstu	
Granice terenu	przestrzeń zamknięta; odgradzona z czterech stron; izolacja przestrzeni ogrodu od stresogennych bodźców zewnętrznych	
Granice miejsc	stosowanie „ram”, przegród wyznaczających miejsca, spełniających rolę barier, pomocnych w znajdowaniu drogi	
Powiązania widokowe	czytelne powiązania z sąsiednimi wnętrzami, innymi strefami oraz z miejscami ułatwiającymi orientację, np. ze strefą wejściową, głównym placem, budynkiem etc.; zapewnienie widoku z wnętrza budynku na ogród (możliwość „dozowania” widoku)	
	wnętrza bez dalekich widoków	wnętrza z dalekimi widokami (eksploracja!)
Strefa wejściowa	pokazująca charakter i przeznaczenie całego założenia, miejsce przyjazne i zachęcające, wejścia i wyjścia pod kontrolą	
Bufory	płynne przejścia między strefami (powtórzenia koloru, kształtu, tekstur, wzoru etc.)	
Akcenty	umieszczanie stałych elementów ułatwiających orientację (usprawnia budowanie map mentalnych i zmniejsza napięcie)	
	ograniczona liczba akcentów, elementy łatwo wkomponowujące się w krajobraz	stosowanie i eksponowanie akcentów, operowanie kontrastem
Rytm	układy rytmiczne, elementy spajające kompozycję, układ harmonijny	układy arytmiczne, różnorodne, obejmujące np. zmiany ukształtowania terenu, operowanie kontrastem

Tabela 2. Wytyczne do kształtowania formy ogrodu terapeutycznego dla dorosłych osób z autyzmem – elementy zagospodarowania ogrodu [Hebert 2003, Beaver 2006, Doboszyńska 2006, Wilson 2006, Sachs i Vincenta 2011, Brand i Gaudion 2012, Gaudion i McGinley 2012]

Table 2. Guidelines to formation the form of therapeutic garden for the autistic adults – elements of gardens design [Hebert 2003, Beaver 2006, Doboszyńska 2006, Wilson 2006, Sachs i Vincenta 2011, Brand i Gaudion 2012, Gaudion i McGinley 2012]

Aspekty	Podwyższona reaktywność	Obniżona reaktywność
Kształty	podobne	różne
Proporcje	podobne	różne
Tworzywo	odporne i drogie lub łatwo naprawialne i tanie; łatwe do czyszczenia	
	jednorodne; nawierzchnie równe, stabilne i ciągłe, w miejscach wspólnych niegenerujące dźwięku (żwir); bez materiałów akustycznych oraz absorbujących ciepło	różnorodne; kontrastowe łączenie m.in. dla urozmaicenia efektów dźwiękowych, dotykowych; elementy wyposażenia odporne na nacisk
Faktury	gładkie	zróżnicowane
Kolory	pastelowe	pobudzające
Światło naturalne	miejsca osłonięte od słońca, cieniste, otoczone drzewami, wysokimi krzewami, konstrukcjami dającymi cień	m.in. miejsca w pełnym słońcu; żagle cieniujące, oświetlenie miejsc zachęcające do poszukiwania nowych perspektyw
Sztuczne oświetlenie	niektóre osoby mogą być bardzo wrażliwe na światło o zimnej barwie	
Kontrasty	unikanie kontrastów	stosowanie kontrastów
Materiał roślinny	unikanie roślin kłujących, z lepkiem sokiem, mocno pyłących, trujących	
	rośliny pachnące umieszczone od zawietrznej, w donicach; strefy wolne od zapachów; gęste korony drzew, kwiaty jasne lub pastelowe; miękkie elementy; grupowanie wg właściwości (faktura, forma, zapach); wzdłuż ścieżek unikanie traw, roślin szybko rosnących; podniesione grządki	stosowanie pachnących rośliny (zapachy jako drogowskazy); rośliny o różnorodnych fakturach; drzewa o azurowych koronach; kwiaty w żywych kolorach; nasadzenia wabiące ptaki; wzdłuż niektórych ścieżek rośliny płożące (nie śliskie) o pachnących liściach i pędach
Woda	wolno spływająca, ściekająca; możliwość regulacji przepływu; jej rola to m.in. maskowanie niepożądanych dźwięków	szybko płynąca, fontanna, kaskada; przepływ – możliwość regulacji; instalacje wzmacniające odgłosy deszczu
Ukształtowanie terenu	niewielkie pochyłości, raczej łagodne zejścia niż stopnie	różnicowanie poziomów (wspinanie, turlanie); punkt widokowy
Mała architektura	elementy stabilne i zamocowane tak, by niemożliwe było ich samodzielne przeniesienie	
	elementy stabilne; siedziska tak szerokie, by można było, siedząc, manipulować niewielkimi przedmiotami	elementy zagospodarowania skłaniające do interakcji

Tabela 3. Wytyczne do kształtowania funkcji ogrodu terapeutycznego dla dorosłych osób z autyzmem [Hebert 2003, Kossewska i Perzanowska 2004, Doboszyńska 2006, Wilson 2006, Sachs i Vincenta 2011, Gaudion i McGinley 2012]

Table 3. Guidelines to formation the function of therapeutic garden for the autistic adults [Hebert 2003, Kossewska i Perzanowska 2004, Doboszyńska 2006, Wilson 2006, Sachs i Vincenta 2011, Gaudion i McGinley 2012]

Aspekty	Podwyższona reaktywność	Obniżona reaktywność
Identyfikacja potrzeb, partycypacja użytkowników w projekcie	rozpoznanie potrzeb i możliwości osób autystycznych (grupa, jednostka) we współpracy z terapeutami, pracownikami ośrodka, rodzinami, pacjentami; partycypacja przyszłych użytkowników w procesie projektowym	
Zmienność funkcji	rozpatrywana zarówno w perspektywie krótko-, jak i długofalowej; unikanie dowolnych, nagłych zmian przestrzeni	
Dyspozycja funkcjonalno-przestrzenna	sprzyjanie różnorodnej aktywności; wolność dotycząca zakresu interakcji społecznych oraz wyboru aktywności; dopasowanie skali miejsca do potrzeb; miejsca do korzystania indywidualnego, do pracy w dwie osoby (terapeuta i pacjent), dla małych i dużych grup, do aktywności o znaczeniu terapeutycznym, dla pracowników, terapeutów etc., do integracji z lokalną społecznością; dane miejsca przyporządkowane do danej czynności w sposób stały (komfort, kontrola postępów); miejsca na harmonogramy działań (dla wszystkich i indywidualne); miejsca obcowania z naturą; miejsca do przechowywania sprzętów	
	zaczisne wnętrza; miejsca pozbywania się negatywnych emocji, kreowanie większych przestrzeni dających poczucie wolności, ale nieprzytłaczających, stosowanie otworów w murach (stymulacja mięśni oka); unikanie łączenia aktywności generujących dźwięki	układ komunikacyjny pobudzający do ruchu i eksplorowania; unikanie aranżowania małych, klaustrofobicznych przestrzeni; zapewnienie miejsc do stymulacji, np. elementów interaktywnych reagujących na ruch etc.; dla osób z trudnością w utrzymaniu uwagi – kosze z naturalnymi rekwizytami sensorycznymi (patyki, liście etc.)
Kontakt z przyrodą	umożliwienie kontaktu z przyrodą (elementy przyrody ożywionej i nieożywionej), w tym uwzględnienie kontaktu ze zwierzętami (aranżowanie miejsc dla zwierząt, wabienie)	
Bezpieczeństwo	materiały i technologie odporne na zużycie oraz uniemożliwiające użycie niewłaściwe z przeznaczeniem; układ widoków i wnętrza umożliwiający opiekunom obserwację podopiecznych samodzielnie korzystających z ogrodu	
Projektowanie uniwersalne	uwzględnienie zasad projektowania uniwersalnego dedykowanego osobom niepełnosprawnym	

W większości obiektów dla chorych na autyzm planuje się zagospodarowanie przestrzeni o charakterze parku rekreacyjnego, terapeutycznego i edukacyjnego z obiektami sportowymi – basenem, salą gimnastyczną. Tereny zielone powinny być zagospodarowane tak, aby uniknąć odizolowania pensjonariuszy od okolicznych mieszkańców oraz umożliwić różne formy terapii, rehabilitacji i aktywności zawodowej (sprzęty sportowe, warsztaty terapii zajęciowej, ogrody warzywne i sady, wypiętrzane rabaty ziołowe, zwierzyńce, elementy wodne, rabaty bogate w kolor, formę i zapach).

Tabela 4. Wytyczne do kształtowania treści (znaczenia) ogrodu terapeutycznego dla dorosłych osób z autyzmem [Brand i Gaudion 2012, Gaudion i McGinley 2012, Gaudion 2014]
 Table 4. Guidelines to formation the idea (meaning) of therapeutic garden for the autistic adults [Brand i Gaudion 2012, Gaudion i McGinley 2012, Gaudion 2014]

Aspekty	Podwyższona reaktywność	Obniżona reaktywność
Dotyk	zwarte grupy roślin, podobne faktury i kształty, stopniowane; unikać możliwości przypadkowego dotyku roślin; uwaga na gorące powierzchnie (materiały)	„dzika część” ogrodu – możliwość kontaktu z różnymi fakturami (piasek, żwir, płyty kamienne); naturalny tunel – doznawanie silnych bodźców (np. czołganie, przeciskanie)
Słuch	niepożądane zbyt intensywne nagłe lub/i silne dźwięki; strefa relaksu oddalona od przestrzeni wspólnych, separacja aktywności generujących dźwięki (maskowanie); przestrzenie wspólne – „ciche” nawierzchnie	miejsca umożliwiające generowanie dźwięków, elementy wyposażenia odporne na nacisk, stosowanie różnych materiałów (urozmaicenie efektów dźwiękowych), instalacje wzmacniające odgłosy deszczu; wabienie ptaków
Węch	strefy wolne od mocnych zapachów; rośliny zawierające mało olejków eterycznych, pachnące po potarciu liści; r. pachnące i kompostownik nie na słońcu, nie od nawietrznej; grupowanie r. wg typu zapachów; pachnące nasadzenia mobilne (pojemniki)	zapachy jako drogowskazy; możliwość siedzenia blisko roślin pachnących; wzdłuż niektórych ścieżek rośliny płóte (nie śliskie) o pachnących liściach i pędach; możliwość wieczornych spacerów latem, kiedy pachną rośliny zapyłane przez ćmy
Wzrok	czytelny, przewidywalny układ; wizualne wyciszenie; bez roślin wytwarzających dużo pyłku; zestawianie r. o podobnych walorach, stosowanie kontrastów (funkcja informacyjna); miejsca wypoczynkowe w cieniu, ustawienie ławek nie zmusza do kontaktu wzrokowego	kolorystyka miejsca zachęca do eksploracji, dalekie widoki (punkty widokowe), bogate wizualnie; zróżnicowana rzeźba terenu; oświetlenie miejsc zachęca do poszukiwania nowych perspektyw; żagle cieniujące; ażurowe przegrody; zastosowanie elementów rzeźbiarskich
Proprio-cepcja	miejsce do samodzielnych aktywności niewymagających wiele wysiłku; możliwość biernego kontaktu z ogrodem; przejścia wolne; krzewy oddzielające wnętrza; rośliny szybko rosnące, niezawodne; aktywności w stałych porach, co zmniejsza napięcie	duże otwarte przestrzenie zachęcające do ruchu, co aktywuje czucie głębokie; dla osób z trudnością w utrzymaniu uwagi przygotować kosze z naturalnymi rekwizytami sensorycznymi; uwzględnić konieczność zróżnicowania terenu (wspinanie, turlanie itp.)
Zmysł równowagi	gdy balansowanie odbierane jako nieprzyjemne – nawierzchnie równe, stabilne, ciągłe; łagodne zejścia, nie stopnie, siedzenia stabilne; huśtawki – stopy sięgają ziemi; grządki podniesione – praca bez pochylania się	przestrzeń do biegania, np. ścieżka poprowadzona po obwodzie; trampolina, piłki do ćwiczeń (uspokajający efekt); przestrzeń z bezpieczną powierzchnią przeznaczoną do aktywności z uwzględnieniem wirowania

Przeгляд wybranych ośrodków wskazuje, że terapia w dużej mierze jest lub ma być realizowana w przestrzeniach ogrodowych, a proponowane tam formy terapii to: ergoterapia, terapia sensoryczna, terapia ruchem. Założenia skupiają się na funkcjach poszczególnych elementów zagospodarowania, układ kompozycyjny natomiast jest przypadkowy, nie tworzy spójnej całości.

WYNIKI ANALIZ KONCEPCJI ZAGOSPODAROWANIA OGRODU TERAPEUTYCZNEGO W WILCZEJ GÓRZE – FORMA, FUNKCJA I ZNACZENIE

Teren projektowanego ogrodu jest zlokalizowany na obrzeżach wsi Wilcza Góra, w powiecie piaseczyńskim, w gminie Wilcza Góra.

Forma. Projektowany teren ma wyznaczoną administracyjnie granicę, czytelną w przestrzeni dzięki ogrodzeniu. Projektowany ogród sąsiaduje z lasem. Te dwie przestrzenie oddzielone są od siebie metalową siatką, wyposażoną w furtkę, którą pacjenci wychodzą do lasu na spacer. Delikatność i ażurowość ogrodzenia w tej części ogrodu daje wrażenie jedności przestrzeni, na co zwracano uwagę w literaturze przedmiotu. Projektowane rozwiązania uwzględniały kompozycyjne łączenie ogrodu z sąsiedztwem. W koncepcjach nie zastosowano dodatkowych ogrodzeń wyodrębniających części ogrodu. Granice projektowanych wnętrz zaznaczano przez zastosowanie różnych elementów ogrodowych, takich jak: ścieżki, krzewy, rabaty, ławki. Jednocześnie zwracano uwagę na konieczność izolacji widokowej wnętrz, tak aby zapewnić skupienie podczas realizacji różnych aktywności w sąsiadujących ze sobą wnętrzach. Strukturę ogrodu wyznaczyły istniejące w nim elementy trwałe. A zatem kompozycję podporządkowano geometrii budynków i dróg. Powierzchnia zaplanowanych wnętrz ogrodowych wynika z liczby osób korzystających z danej przestrzeni w jednym czasie. W każdym projekcie zakładano, że najwięcej powierzchni zajmą miejsca przeznaczone na integrację grupy, ponieważ muszą pomieścić pacjentów, terapeutów i ewentualne osoby towarzyszące.

Oprócz powierzchni brano pod uwagę również rzeźbę terenu. Terapeuci uznali, że delikatnie rozróżbiony teren podzielony na miejsca z określonym sposobem użytkowania może stanowić istotny element hortiterapii. W analizowanych koncepcjach porządek i hierarchia kompozycji były czytelne i wynikały z podziału funkcjonalnego przestrzeni. Autorzy projektów sygnalizowali w pracach, że orientację w ogrodzie umożliwiają elementy zagospodarowania. Głównym elementem powtarzającym się w projektach, a sugerowanym przez terapeutów była ścieżka obiegająca całe założenie, w formie zapętlonej, np. obwodnicy lub ósemki, jako element prowadzący i porządkujący przestrzeń. Zastosowano rozwiązania sprawdzone w terapii prowadzonej we wnętrzach budynku – schematy, piktogramy i tablice informacyjne. Dla ułatwienia orientacji w przestrzeni zastosowano też kody kolorystyczne określające różne strefy. Dzięki strefowaniu uzyskano ład i czytelność przestrzeni.

Strefa wejściowa w kompozycji ogrodów jest przestrzenią reprezentacyjną lub/i wystawową, zagospodarowaną roślinami ozdobnymi i wzbogaconą obiektami sztuki i rzemiosła – dziełami podopiecznych ośrodka. Jako akcenty kompozycyjne wykorzystano prace powstałe na zajęciach terapeutycznych. Stosowano również elementy wodne oraz kamienie narzutowe ustawione w rytmie. Jedną z koncepcji bazuje na rytmie zapisanym w podłodze ogrodowej przeznaczonej do terapii tańcem.

W wybranych wnętrzach ogrodowych zastosowano formy elementów zagospodarowania wywołujące skrajne reakcje – od pobudzenia do wyciszenia. Wszystkie formy,

zarówno stałe, jak i przenośne, dobrano tak, aby nie mogły negatywnie oddziaływać na użytkowników ogrodu. Elementy ogrodowe budowane były z różnych tworzyw, przy czym zwykle wykorzystywano naturalne materiały: piasek, kamień, korę, drewno, tkaninę. Kolorystyka form nie była akcentowana tak mocno jak faktura. Sztuczne światło, i forma, w jaką powinno być ujęte, nie było brane pod uwagę dlatego, że ogród nie jest użytkowany po zmroku. We wszystkich analizowanych koncepcjach wykorzystano ozdobne drzewa, krzewy i byliny. Formy roślin ozdobnych rozpatrywano ze względu na ich kolor, fakturę, zapach oraz nastrój, jaki wywołują. Rośliny jadalne wykorzystywano w celu pobudzenia zmysłu smaku oraz dla zorganizowania dodatkowych aktywności związanych z pracami ogrodniczymi, uznanymi za terapeutyczne.

Funkcja. Podział funkcjonalny ogrodu w każdej koncepcji jest klarowny i czytelny. Projektowane wnętrza mają służyć: odpoczynkowi, sportom, pracy w ogrodzie oraz integracji. Każda z wyliczonych funkcji przypisana jest określonej przestrzeni. Bardzo istotnym elementem funkcjonalnym jest układ komunikacyjny. Ścieżka ogrodowa została zapętlona tak, aby można było wędrować po ogrodzie w określonych cyklach i przewidywalnym rytmie. Terapeuci zwracali uwagę, że w terapii autyzmu ważna jest powtarzalność czynności. Autorzy projektów ukazywali, że z funkcją tradycyjnego ogrodu często wiąże się nie tylko pielęgnowanie roślin, lecz także zajmowanie się zwierzętami towarzyszącymi człowiekowi.

W ogrodzie w Wilczej Górze (ze względu na specyfikę jego użytkowania w ściśle określonych godzinach) nie zakładano projektowania miejsca dla zwierząt. Aczkolwiek w jednej z koncepcji zaproponowano ptaszarnię, w innej rozlokowano elementy wabiące ptaki. Pielęgnacja roślin natomiast jest włączona w program hortiterapii. W koncepcjach projektowano miejsca pod uprawę roślin użytkowych. Dysfunkcje związane z autyzmem utrudniają prace ogrodnicze, stąd w omawianych koncepcjach wprowadzono rabaty użytkowe wyniesione do wysokości umożliwiającej prace na siedząco (wózek inwalidzki).

Wytyczne wynikające z analiz terenu i rozmów z terapeutami pozwoliły na dokładne zdefiniowanie potrzeb i wymagań osób z autyzmem oraz elementów koniecznych w ich terapii. Dlatego każde rozwiązanie koncepcyjne uwzględnia dysfunkcje podopiecznych. Zastosowane elementy odpowiadają normom bezpieczeństwa i jednocześnie spełniają wymogi projektowania uniwersalnego.

Różnorodność funkcji związana jest z koniecznością pobudzania i wyciszania pacjentów i, podobnie jak w przypadku formy, jest zmienną zależną od projektowanej w ogrodzie aktywności.

Treść (zmysły i informacje sensoryczne). Bardzo istotną cechą ogrodu dla osób z autyzmem jest odczuwanie jego treści zmysłami. W koncepcjach uwzględniano rozwiązania mające wpływ na wszystkie zmysły. Wzrok angażowany jest przez atrakcyjne widoki w otaczającym krajobrazie. W terapii osób z autyzmem różnymi kolorami oznaczane są wnętrza o różnym przeznaczeniu. Kolor zielony oznacza odpoczynek, niebieski natomiast pracę. W koncepcjach akcentowano istotę kodów kolorystycznych opisujących projektowane wnętrza ogrodowe. Proponowaną kolorystykę uwzględniano w wyborze elementów wyposażenia, np. mebli ogrodowych oraz w doborze roślin. W proponowanych rozwiązaniach uwzględniano znaczenie kolorów jako elementu oddziaływania na pacjentów przez pobudzanie lub wyciszenie. Z kolei na słuch mają oddziaływać wprowadzane w przestrzeń ogrodu elementy wywołujące dźwięki oraz umożliwiający prowa-

dzenie tam muzykoterapii. Oprócz takich rozwiązań zakładano również wykorzystanie dźwięków natury: szumu drzew i traw, wody, śpiewu ptaków wabionych przez odpowiednio dobrane rośliny. Węch pobudzany jest przez proponowane w koncepcjach rośliny silnie pachnące. W celu stymulowania dotyku w projektach zwracano uwagę na miękkość i delikatność faktury liści. Dla terapeutów ważne było, aby osoby chore mogły mieć kontakt z roślinami „całym ciałem”. Środkiem projektowym umożliwiającym taki kontakt było wprowadzenie wysokiej roślinności w określonych miejscach. Planowano nasadzenia przy ścieżkach komponowane z traw, żywopłoty i aleje z małych drzew. Takie rozwiązanie umożliwia bezpośredni, niekiedy niezamierzony kontakt z roślinami i dotykanie ich całym ciałem. Podobny efekt ma dawać zastosowanie łąk darniowych – nasyków ziemnych z wysianą trawą, wyprofilowanych tak, aby umożliwić wygodne siadanie. Podobny kontakt z ziemią mają zapewnić projektowane pagórki umożliwiające aktywność ruchową (turlanie). Proponowano też inne materiały pobudzające zmysł dotyku. Wykorzystywano je do budowy ścieżek. Smak pobudzany jest poprzez zastosowanie roślin jadalnych. Pielęgnowanie roślin użytkowych jest wykorzystywane jako jeden z elementów terapeutycznych związanych z pracą.

W wyniku przeanalizowania koncepcji projektowych uznano, że istotą treści ogrodu projektowanego dla osób chorych na autyzm jest bodźcowanie zmysłów.

DYSKUSJA

W odniesieniu do publikacji poświęconych projektowaniu przestrzeni dla osób z autyzmem należy zgodzić się z konkluzjami, iż projektant powinien stworzyć przestrzeń odpowiadającą zmiennym potrzebom, umożliwiającą zaangażowanie społeczne, pozwalającą na podejmowanie wyborów oraz dającą poczucie sprawczości. Doboszyńska [2006], Hebert [2003] oraz Sachs i Vincenta [2011] zwracają uwagę na lokalizację terenu. Warto podkreślić, że teren może być darowany, a wówczas niedogodności mogą być nieuniknione. Hebert [2003] zauważa, jak ważne jest właściwe zaprojektowanie strefy wejściowej. Należy się z nim zgodzić, przy czym tę przestrzeń można uczynić przyjazną przez różne rozwiązania.

Gaudion i McGinley [2012] oraz Hebert [2003] twierdzą, że teren powinien mieć ustalone i zdefiniowane granice, choć ta kwestia zależy od kondycji użytkowników. W Wilczej Górze teren jest ogrodzony, ale wejścia nie muszą być zamykane, bo pensjonariusze nie mają woli opuszczania terenu.

Elementy wodne powinny być tak zaprojektowane, aby zminimalizować ryzyko utonięcia oraz dopasować bodźcowanie do potrzeb użytkowników. Koncepcje ogrodu w Wilczej Górze uszczegóławiały wytyczne zawarte w literaturze, wprowadzając możliwość czasowego włączania wody tryskającej z podłoża w celach rekreacyjno-terapeutycznych. Ze względów bezpieczeństwa z całą pewnością nie należy też wprowadzać do ogrodu roślin trujących.

Droga strukturalizuje ogród, a przez jej zapętlenie lub obwodowe poprowadzenie zyskuje się dodatkowy aspekt hortiterapeutyczny, co podkreślane jest zarówno w literaturze, jak i wypracowanych koncepcjach. Kilku autorów [Hebert 2003, Sachs i Vincenta 2011, Gaudion i McGinley 2012] proponuje stosowanie materiałów i technologii odpornych na zużycie. Wszystkie koncepcje uwzględniają materiały naturalne: kamień, drew-

no, tkaninę. Z wyjątkiem kamienia to raczej mało trwałe materiały, a jednak ta kwestia w ogóle nie zaniepokoiła terapeutów.

Należy się zgodzić, że podział funkcjonalny odgrywa pierwszorzędą rolę w odczuwaniu i rozumieniu przestrzeni. Nie jest konieczne rytmizowanie każdej przestrzeni. Należy jednak podkreślić, że elementy w większości pojawiające się w układzie rytmicznym są przewidywalne dla chorych, dlatego ułatwiają odbiór i dają poczucie bezpieczeństwa. Prace w ogrodzie, ze względu na cykliczność wegetacji roślin, są zwykle rutynowe. Dzięki temu można zaplanować cykliczne zadania i oczekiwać sukcesu w osiągnięciu wyznaczonych celów, na co zwracają uwagę Gaudion i McGinley [2012]. Aranżowanie widoków jest zależne od przeznaczenia poszczególnych wnętrz ogrodowych. Podobnie jak powiązania widokowe pomiędzy wnętrzem ośrodka a przestrzenią ogrodową. Poruszana przez Hebert [2003] kwestia widoków na ogród powinna być szczegółowiej przeanalizowana. Niektóre aktywności prowadzone we wnętrzach ogrodowych wymagają izolacji widokowej, a zatem w aranżowaniu widoków konieczne jest indywidualne podejście zależne od charakteru przestrzeni.

PODSUMOWANIE

Specyficzne potrzeby dorosłych osób z autyzmem narzucają rozwiązania projektowe, w których forma, funkcja i treść mają równorzędne znaczenie. W wyniku przeprowadzonych badań uznano, że istotą treści ogrodu projektowanego dla osób chorych na autyzm jest bodźcowanie zmysłów. Ogród powinien swoimi rozwiązaniami funkcjonalnymi i formalnymi być dopasowany do potrzeb i możliwości konkretnych użytkowników oraz uwzględniać możliwość stopniowania doznań zmysłowych. Warto tak aranżować przestrzeń, aby tworzyć odrębne miejsca dla osób o różnym stopniu wrażliwości. Każdy z projektowanych elementów ogrodowych musi uwzględniać aspekt hortiterapeutyczny.

Zaaranzowanie terapeutycznej przestrzeni ogrodowej znacząco wpływa na samopoczucie osób z autyzmem. Dlatego projektując taki ogród, należy kierować się szczegółowymi wytycznymi wynikającymi z dostępnych publikacji i przeprowadzonych badań. Celowe wydaje się kontynuowanie badań nad zasadami projektowania ogrodów terapeutycznych dla dorosłych osób z autyzmem, gdyż wiele zagadnień poruszanych w literaturze i znaczących dla procesu projektowego wciąż wymaga uszczegółowienia.

PIŚMIENNICTWO

- Beaver Ch., 2006. Designing environments for children and adults with ASD. Mat. 2nd World Autism Congress & Exhibition, Autism Safari – Exploring New Territories, Autism Spectrum Disorder, 30 października–2 listopada 2006, Cape Town, Południowa Afryka.
- Brand A., 2010. Living in the Community. Housing Design for Adults with Autism. Royal College of Art Kensington Gore, London, <http://www.kingwood.org.uk/downloads/research/living-in-the-community-housing-design-for-adults-with-autism.pdf> [dostęp: sierpień 2016].
- Brand A., Gaudion K., 2012. Exploring Sensory Preferences. Living Environments for Adults with Autism. Royal College of Art Kensington Gore, London, www.rca.ac.uk/documents/341/Sensory_Preferences_All.pdf [dostęp: wrzesień 2015].

- Cooper M.C., Barnes M. (red.), 1999. *Healing gardens: Therapeutic benefits and design recommendations*. J. Wiley, Chichester, UK.
- Doboszyńska E., 2006. *OTA, czyli ogród terapeutyczny dla osób autystycznych przy ośrodku Dom & Praca w Wilczej Górze*. Praca magisterska, Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Gaudion K., 2013. *Designing Everyday Activities: Living Environments for Adults with Autism*. Royal College of Art Kensington Gore, London.
- Gaudion K., Hall A., Myerson J., Pelicano L., 2014. *Design and wellbeing: Bridging the empathy gap between neurotypical designers and autistic adults*, http://www.researchgate.net/profile/Katie_Gaudion/publication/277330616_Design_and_Wellbeing_Bridging_the_empathy_gap_between_neurotypical_designers_and_autistic_adults/links/5568914808aeab777220f427.pdf [dostęp: wrzesień 2015]
- Gaudion K., McGinley C., 2012. *Green Spaces. Outdoor Environments for Adults with Autism*. Royal College of Art Kensington Gore, London, www.rca.ac.uk/documents/331/GreenSpacesX.pdf [dostęp: wrzesień 2015].
- Hebert B., 2003. *Design guidelines of a therapeutic garden for autistic children*. A Thesis submitted to the Graduate Faculty of the Louisiana State University and Agricultural and Mechanical College in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Landscape Architecture in The School of Landscape Architecture, Loyola University, University of New Orleans, http://etd.lsu.edu/docs/available/etd-0127103-211300/unrestricted/Hebert_thesis.pdf [dostęp: wrzesień 2015].
- Kaplan R., Kaplan S., 1989. *The experience of nature*. Cambridge University Press, New York.
- Kossewska J., Perzanowska A., 2004. *Dzieci stają się dorosłe – farma dla osób z autyzmem*. *Konспект* 18, 26–30, <http://www.wsp.krakow.pl/konspekt/18/autyzm.html>.
- Latkowska M.J., 2008. *Hortiterapia – rehabilitacja i terapia przez pracę w ogrodzie*. *Zesz. Probl. Postęp. Nauk Rol.* 525, 229–235.
- Latkowska M.J., Miernik M., 2012. *Ogrody terapeutyczne, miejsca biernej i czynnej „zielonej terapii”*. *Czas. Tech.* 109 (30), *Architektura* 8-A, 245–251.
- Nowak J., 2008. *Terapia ogrodnicza w krajach europejskich*. *Zesz. Probl. Postęp. Nauk Rol.* 525, 271–276.
- Płoszaj-Witkowska B., 2014. *Hortiterapia*. Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Sachs N., Vincenta T., 2011. *Outdoor Environments for Children with Autism and Special Needs. Implications* 9 (1), http://www.informedesign.org/_news/april_v09-p.pdf.
- Wilson B.J., 2006. *Sensory Garden for Children with Autism Spectrum Disorders*. A Thesis Submitted to the Faculty of the School of Landscape Architecture in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Masters of Landscape Architecture in the Graduate College, The University of Arizona, <http://hdl.handle.net/10150/193299> [dostęp: wrzesień 2015].
- Yuill N., Strieth S., Roake C., Aspden R., Todd B., 2007. *Brief Report: Designing a Playground for Children with Autistic Spectrum Disorders – Effects on Playful Peer Interactions*. *J. Autism Dev. Disord.* 37 (6), 1192–1196.

Autorzy koncepcji poddanych analizie to studenci 3. roku kierunku architektura krajobrazu SGGW: Anna Białecka, Maria Brzezińska, Marta Babańczyk, Aleksandra Strzemecka, Aleksandra Wnorowska, Weronika Wójtowicz, Monika Danilewicz, Agata Druzd, Marta Grudzień, Izabela Jastrzębowska, Katarzyna Dobrowolska, Paulina Jarosz, Marta Jas, Paulina Józwiaczuk, Maciej Kubaszewski, Aleksandra Maciejowska, Małgorzata Mirgos, Urszula Elznerowicz, Magdalena Kargul, Karolina Kaszuba, Monika Midziałek, Aleksandra Zmitrowicz, Sylwia Płusa, Martyna Popielarz, Agnieszka Różycka, Anita Skalska, Halina Radomska, Marta Sitarek, Katarzyna Skowron, Justyna Szewczyk, Dominika Regulska, Ewelina Suchodolska, Anna Tchórzewska,

Paula Walczak, Katarzyna Szala, Aleksandra Szymaniak, Aleksandra Twardowska, Martyna Wiśniewska.

Podziękowania za wsparcie merytoryczne kierujemy do terapeutów i kadry Pracowni Rzeczy Różnych „Synapsis” w Wilczej Górze, szczególne podziękowania za konsultowanie projektów i pomysłów składamy pani Renacie Werpachowskiej, terapeutce Fundacji „Synapsis”.

Źródło finansowania: Wydział Ogrodnictwa, Biotechnologii i Architektury Krajobrazu SGGW w Warszawie

Summary. Designing spaces for adults with autism requires the knowledge of the specific nature of the disorder not only by gathering knowledge about it but also through active participation in the process of treatment changes who often have difficulty with verbalizing their needs. Close cooperation with the therapists is also important. This fact is presented by the authors of the quoted publications and it was also confirmed in the process of developing the concept of spatial management around one of the centers. The analyses concluded that garden spaces should be created to get autistic adults involved in social interactions, but they should be very individually designed to give the choice and possibility to decide how to spend free time. It is also important to prepare the therapy space for ergo therapy, sensory therapy and active therapy. The space composition should be characterized by uniformity, repeatability and predictability, which means easy and very simple form to feel safe. The specific needs of autistic adults in many cases impose design solutions where the form, function and content are equivalent. The analyzed material also shows that there is no universal method of designing space for autistic people, there are only guidelines because each case requires an individual approach.

Key words: garden of the therapy, hortitherapy, autism